De Restauratie van de Herv. Kerk te Abcoude,

door JOAN VIS.

Een grootsch en omvangrijk werk.

Voor ruim een jaar geleden besloot de Kerkvoogdij der Ned. Herv. Gemeente te Abcoude over te gaan tot het restaureeren van haar kerkgebouw aldaar. Reeds lang vertoonde het monumentale gebouw bedenkelijke verzakkingen en scheuren, die, naar de meening der deskundigen, vroeg of laat funeste gevolgen zouden moeten hebben. Het waren niet zoozeer de fundamenten, dan wel de muren en zuilen die het dak dragen, die door hun eeuwenlange werking het gebouw tenslotte zouden doen instorten.

Daarbij was het oog gevallen op de eiken steun- en bindbalken in middenschip en zijbeuken, die geheel of gedeeltelijk

vergaan waren. Sommige dezer dikke balken waren nog de oorspronkelijke, die er bij den bouw of verbouw der kerk in de XVe eeuw ingebracht zijn. Deze balken hebben dus een dientstijd van pl.m. 500 jaar achter den rug. Zij zijn eenvoudig geprofileerd, hetgeen door de dikke laag witkalk van lateren tijd goeddeels onzichtbaar geworden was, terwijl de overige grenen balken, die er vermoedelijk na den brand van 1672 ingelegd zijn, deze versiering missen.

In den loop der eeuwen — de kerk staat nu pl.m. 500 jaar — is er heel veel aan het schoone bouwwerk veranderd en helaas! niet verbeterd. Het heeft een bewogen levensloop achter zich. De meeste hervormde kerken in Nederland zijn na de Reformatie min of meer verknoeid, en de kerk van Abcoude is al heel erg gehavend uit den strijd gekomen. Het lijkt wel of de kerkbestuurders van vroeger tijden het er op hebben aangelegd het gebouw zoo leelijk als maar mogelijk was te misvormen. Aan alle kanten en aan alle onderdeelen, in- en uitwendig, is de wansmakelijkheid bijna tot het uiterste doorgevoerd, het vandalisme heeft er hoogtij gevierd. Het was er mee, zooals de Predikant C. Busken Huet omstreeks 1875 van de hervormde kerken schreef: Zij doen aan het Romeinsch Colosseum denken of aan de baden van Caracalla, hun baksteenen skeletten vertoonend. Menig gereformeerde (d.i. „hervormde") dorpskerk in Nederland — zoo gaat de Predikant voort — is een fragment; het overige is afgebroken omdat het te groot was, of het vernieuwen te veel gekost zou hebben. Verloor een toren zijn spits, men verving haar door een kap of nachtkap, waartegen nuttige wijzerplaten aangebracht werden.

Onvoltooid gebleven kerken en torens blèven onvoltooid, in de rede gevallen Babelsche gevaarten Bezat men in de eene of andere oude kerk liever een groot gereformeerd orgel dan een groot Roomsch boogvenster, men metselde het venster dicht en deed het orgel met den rug tegen den aldus verkregen blindenmuur steunen..... Moesten, wegens de bouwvalligheid van het fijne metselwerk, sommige vensters geheel vernieuwd worden, men voorzag ze van rechtvaardig gekruiste latten; zette in de vierkante openingen dusgenaamde kleine ruiten en, hinderde de zon, dan weerde men haar door gordijnen van donkergroen saai, evenals in een bibilotheek'[1]).

[1]) Conrad Busken Huet: Het land van Rembrandt.

Zoo ging het met de hervormde kerken in Nederland en zoo ook met onze kerk. Neem daarbij den vervallen toestand van muren en zuilen en houtwerk, dan kan men zich indenken dat het kerkbestuur zich voor een uiterst moeilijke taak gesteld zag, een taak die in omvang toenam, naarmate het werk voortgang maakte.

Het was daarom juist gezien van het bestuur om zich tot een ervaren vakman te wenden en diens raad in te winnen. In den heer A. Reedert, architect te Amsterdam toch heeft de Kerkvoogdij een goede keus gedaan; hij heeft een groot gedeelte der Amsterdamsche hervormde kerken onder zijn beheer en mag als bij uitstek deskundig beschouwd worden op het stuk van kerkrestauratie.

Het is van stonde af aan het niet genoeg te prijzen streven van den heer Reedert geweest de kerk zooveel mogelijk weer te herstellen in haar ouden toestand, d.w.z. zooals zij

vóór de Reformatie

er uitzag. Het is alleen maar jammer dat hij, door omstandigheden gedwongen, dit principe niet tot het uiterste heeft kunnen handhaven.

Het is niet de bedoeling hier de historie van het gebouw te releveeren, deze is al in vorige Jaarboekjes beschreven. We willen ons alleen bepalen tot enkele data en feiten.

In welk jaar precies de kerk en toren gebouwd zijn valt niet met zekerheid te zeggen, de noodige stukken daaromtrent zijn, voorzoover bekend, niet meer aanwezig. Vermoedelijk is zij gebouwd in de 2e helft der XVe eeuw. En ook het oude Memorieboek van de Parochie Abcoude, geschreven vóór de Hervorming, gewaagt van „die nuwe kerck". Deze ongedateerde acte is waarschijnlijk geschreven omtrent 1470. En — ook al weer waarschijnlijk — was de kerk, blijkens een andere memorie, reeds voltooid in 1491. Behalve deze vage aanwijzingen zijn er nog de kerk en toren zelf, die den bouwtrant der XVe eeuw verraden, ook al omdat zij in de z.g. Heilige Linie gebouwd zijn, d.i. met het priesterkoor naar het Oosten gericht.

In de „Voorloopige Lijst der Nederl. Monumenten van Kunst en Geschiedenis", in 1908 samengesteld door Dr. P. J. H. Cuypers en Jan Kalff, wordt de kerk geschat in de 1e helft der XVe, de aangebouwde portieken in de XVIIe eeuw.

De vage aanduidingen der oude acten en de meening van bovengen. deskundigen loopen dus niet zoo heel ver uit elkaar. We kunnen gerust zeggen dat de kerk in den loop der XVe eeuw gebouwd is. Daarop wijst ook de bouwtrant en de Gothische stijl, die het gebouw vertoont. De forsche bouw, de krachtige lijnen, de gesloten massa zijn het kenmerk van dien tijd. De kerk was in de middeleeuwen het middelpunt van denken en streven der dorpsbewoners; zij was het tastbaar symbool hunner geestelijke eenheid en omdat zij allen één waren in religieuse gevoelens konden zij gezamenlijk groote offers brengen, waardoor het stichten van zulke bedehuizen, als de Middeleeuwen voortgebracht hebben, mogelijk was.

In de XVe eeuw zijn in onze streken veel kleine Romaansche kerkjes door grootere Gothische vervangen, in midden Nederland zijn verreweg de meeste na 1400 gebouwd of vèrbouwd. Met hun hooge daken en lage muren pasten zij volkomen aan de omgeving van de boerenhoeven uit dien tijd. Zij werden bijna algemeen van baksteen opgterokken en versierd met natuursteenen ornamenten. De herv. kerk van Loenen a.d. Vecht is nog eene van die bouwwerken met rijke afwisseling van bak- en natuursteen, waardoor dit gebouw zoo'n sterk decoratief karakter heeft.

Blijkbaar is onze kerk aanvankelijk ook meer of minder in dien stijl opgetrokken geworden, doch bezit niet die rijke afwisseling van bak- en natuursteen als die te Loenen. Toch is het voorzeker een zeer fraaie dorpskerk geweest die wel eens „de Kathedraal van Abcoude" werd genoemd. Nevenstaande foto toont dit duidelijk aan.

Het lijdt geen twijfel dat de toren vroeger gebouwd is dan de kerk, trouwens dat gebeurde in de middeleeuwen wel meer, zoo b.v. in Barneveld. Er is zeer zeker een andere, een kleinere kerk vóór deze geweest, immers de parochie van Abcoude is reeds gesticht omstreeks 1340, en het laat zich niet denken dat dit gebeurd zou zijn zonder kerkgebouw, hoe klein dit dan ook geweest zal zijn. De bouw van den toren wijst er overigens ook op dat deze óf geheel apart gezet óf aanvankelijk voor een veel kleinere kerk bestemd geweest is.

De vensters en nissen en versieringen in de vier muren van den toren, waarvan er tengevolge van den bouw der huidige

kerk verschillende zijn verloren gegaan óf onzichtbaar en totaal overbodig geworden, wijzen o.i. duidelijk op een andere bestemming derzelven. Waren toren en kerk in één plan of tegelijk gebouwd, dan hadden bedoelde nissen en togen absoluut geen zin. En de middeleeuwsche bouwmeesters wisten toch wel wat zij deden!

Het intérieur

der Abcouder kerk moet in de XVe en XVIe eeuw zeer rijk geweest zijn. De kerk bevatte 6 of 7 altaren, die eerst door 3, later door 5 „outaerpriesters" werden bediend.

Ook bezat het een orgel, waarvan in een acte van 1559 gerept wordt en dat in den toren geplaatst vanuit de kerk zichtbaar was. In 1558 is er nog nieuw glas in het koor aangebracht. Zeer lang hebben de parochianen niet van dit nieuwe glas mogen genieten, want in 1567, dus 9 jaar later, kwam de hartstochtelijke *Hendrik van Brederode* met zijn woeste horden de kerk bezoeken en hebben haar en den inhoud waarschijnlijk niet gespaard. Zij zullen hier wel, evenals te Baam-

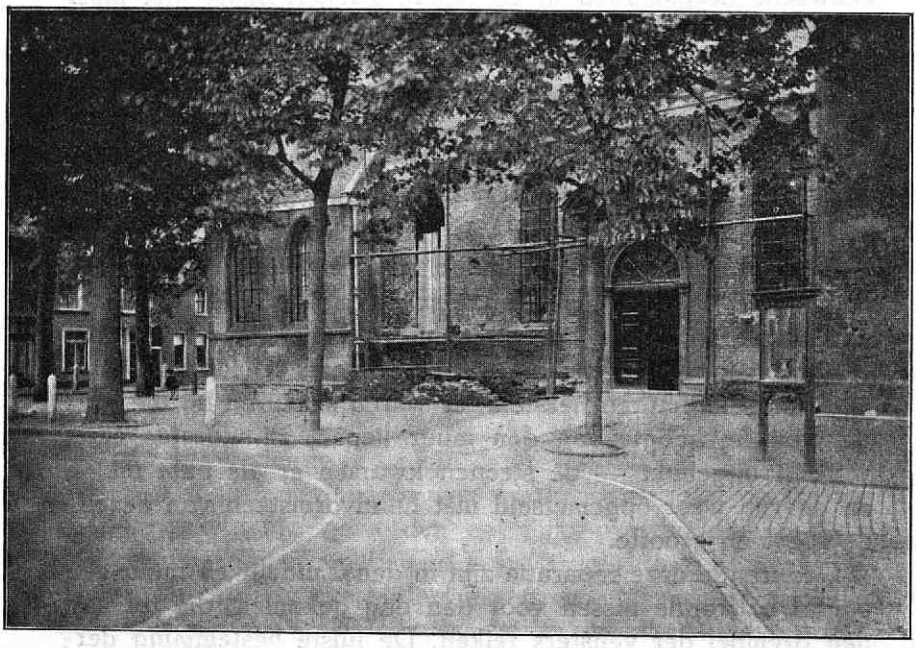

Herv. Kerk Abcoude: De zuidelijke gevel in restauratie.

brugge het misboek hebben „gescheurt, ghedistrueert ende verbrandt".

Als men zoo de schenkingen in goud en natura (meestal landerijen) van die dagen nagaat, moet Abcoude in de middeleeuwen een welvarende en bloeiende parochie geweest zijn, trouwens het stichten van een kerkgebouw als hier bedoeld, is alleen al een bewijs van welstand..

De Restauratie.

Zooals reeds gezegd heeft de Architect het plan gemaakt de kerk in haar oorspronkelijk middeleeuwschen toestand terug te brengen.

Dit is spoediger gezegd dan gedaan, doch nu, na 1 jaar arbeiden is er al heel wat bereikt en is reeds te zien wat het worden zal.

In de zijbeuken zijn zoo goed als alle balken door nieuwe vervangen, alle in dezelfde afmetingen en volgens het oorspronkelijke profiel gemaakt. Ook in het kruis- of dwarsschip zijn de noodige vernieuwingen aangebracht.

De houten gewelven — steenen gewelven werden in de XVe eeuwsche dorpskerken in de lagere streken haast niet meer gemaakt — in de zijbeuken zijn vernieuwd en de uitgesneden eiken peezen of graden zijn weer te voorschijn gekomen, want ze waren onder de vorige gewelven weggetimmerd.

De 2 zuilen op den hoek van midden- en dwarsschip bleken bij nader onderzoek zóódanig verminkt te zijn, dat ineenstorting van het dak vroeg of laat te vreezen was. De herstelling van deze pijlers heeft heel wat tijd en vakmanswijsheid geëischt. De nis in den achtermuur, waar eertijds het orgel zijn plaats had, was met gewitkalkte schroten afgedekt. De schroten zijn verwijderd en de nis aangevuld met metselwerk van rooden baksteen. Vervolgens zijn tallooze scheuren in binnen- en buitenmuren hersteld; er waren scheuren bij die over de gansche hoogte van den muur liepen, zij moesten eerst worden uitgehakt — de steenen kwamen er als puin uit — en daarna weer opgemetseld met handvormsteen van dezelfde soort en grootte.

Gedurende deze reparatie zijn in den Zuidelijken muur een aantal halfronde nissen voor den dag gekomen, die tot aan den drempel der vensters reiken. De juiste bestemming derzelven heeft men nog niet kunnen achterhalen.

Het is niet onwaarschijnlijk dat deze bedoeld geweest zijn voor den Kruisweg (een antal tafereelen van het Lijden des Heeren) hetzij in sculpture of in olieverf. Waarschijnlijk is 't nooit zoover gekomen, want toen de Kruiswegschildering zich in onze lage landen begon in te burgeren, was de hervorming reeds in vollen gang. Ook kunnen het kleine kapelletjes geweest zijn, waarin een altaar ondergebracht was, of misschien begraafplaatsen voor aanzienlijke personen? Deze nissen loopen door tot in den Westelijken torenvleugel. De hooge vierkante nissen vóór in het dwarsschip hebben zeer zeker gediend voor altaren. Met de beide daarnaast bloot gekomen spitsboogvensters, waarin natuurlijk gekleurd glas gevat was, vormden zij een schitterende muurversiering. Deze vensters en nissen blijven nu intact. Al deze opengekomen leemten zijn op onberispelijke wijze met een precies gelijkenden handvormsteen bijgewerkt.

In den loop der reparatiewerkzaamheden is een interessante kwestie ontstaan over het eigendomsrecht van de „torenvleugels", een kwestie, die later op vriendschappelijke wijze is opgelost.

Aan beide zijden van den toren bevindt zich een uitbouw, van oudsher de „torenvleugels" genoemd. Deze vleugels staan door middel van breede deuren, die in een toogvormige ingang hangen, in verbinding met den toren; aan de kerkzijde waren zij door schotwerk van de zijbeuken afgesloten.

De legende wil dat deze vleugels er later, nà de Reformatie aangebouwd zouden zijn. Deze meening werd versterkt door het feit dat de vleugels verzakt waren en het schip niet. De gemeente Abcoude heeft deze vleugels sinds menschenheugenis in gebruik voor het bewaren der brandspuiten, alsmede voor inrichting van arrestanten-lokaliteiten. Zij heeft er ook al dien tijd, evenals van den toren, het dure onderhoud voor bekostigd.

Toen, als liggende in de lijn der restauratie, de beschotting tusschen schip en vleugels was weggenomen, zijn de laatste met de eerste één geworden en blijkt overduidelijk dat de vleugels niet later bijgebouwd maar tegelijk met de kerk opgetrokken zijn. De overblijfselen van gewelven en balken wijzen daarop. Ook architectonisch bezien is het één geheel. Het schip der kerk grijpt hier om den toren heen, evenals bij de

kerk in Vreeland en Westbroek en meer andere kerken uit de XVe eeuw. Deze vleugels zijn in den vóór-hervormingstijd niets anders dan kapellen geweest, waarin zeer waarschijnlijk het Doopvont gestaan heeft en in de andere misschien altaar of biechtstoel.

De vraag drong zich nu naar voren: Aan wie behooren deze kapellen, aan de burgerlijke of aan de kerkelijke gemeente? Zijn ze in 1798 bij de overdracht van den toren aan de gemeente, met goedkeuring der autoriteiten erbij gegeven, m.a.w. behooren zij in den zin der wet bij den toren? Dan zijn ze ook eigendom der burgerlijke gemeente.

Of heeft de gemeente ze langzamerhand genaast om ze in den loop der jaren als eigendom te gaan beschouwen?

't Een noch 't ander is duidelijk.

De juiste redactie van het artikel, waarin de toewijzing van de torens aan de gemeenten wordt geregeld, luidt volgens „De Staatsregeling des Bataafschen volks, Den Haag 1798" als volgt:

> „De Torens aan de Kerkgebouwen gehegt, benevens de Klokken, met derselver huisingen, worden verklaard eigendommen te zijn en te blijven der Burgerlijke Gemeenten, staande ten allen tijde onder derzelver beheering en onderhoud".

Hieruit blijkt niets van de torenvleugels.

Wel blijkt uit oude acten, dat de Kerkvoogdij reeds in 1842 jaarlijks recognitie betaalde aan de burgerlijke gemeente voor het bergen der stoven in een der vleugels en dit jaarlijks nog doet. Hierdoor is feitelijk het eigendomsrecht door die Kerkvoogdij erkend, althans niet betwist.

Bovendien heeft de gemeente Abcoude sedert jaar en dag het kostbare onderhoud van de vleugels voor haar rekening gehad. Dit zegt toch ook nog wel iets.

Er is lang en breed over nagedacht en tenslotte heeft men, zuiver uit opportuniteitsredenen, de vleugels bij den toren gelaten en ze van de kerk afgescheiden met ijzergaas, waarover heen een laag cement gesmeerd is. 't Is waar, het eigendomsrecht is zeer twijfelachtig en de kerkeraad heeft ze voor den Eeredienst absoluut niet noodig, toch is 't uit historisch, aesthetisch en architectonisch oogpunt zeer te betreuren dat ze niet in hun origineelen toestand teruggebracht zijn.

Het exterieur.

Toen het interieur zoo ver gevorderd was is men ook aandacht gaan wijden aan den buitenkant, die niet minder verwaarloosd bleek te zijn. Omstreeks 1880 — het was in den tijd dat de „pleisterziekte" in Nederland woedde — heeft men ook onze kerk een cementen mantel omgehangen, alleen de bovenste helft van den toren en de gratfombe van Theod. de Leeuw bleven daarvan bevrijd. Onder dezen „dekmantel" zijn veel ongerechtigheden verborgen geweest, die nu aan het daglicht getreden zijn. Als voorbereiding voor de herstellingen in den buitenmuur moest eerst die dikke cementkorst worden afgekrabd en toen deze korst reeds op vele punten verwijderd was, heeft men, na lang aarzelen, den geheelen Zuidelijken muur tot vensterhoogte afgehakt en de zachtroodkleurigen baksteen bloot gemaakt. Nadat de noodige hersellingen aan plinten en drempels, waarin op smaakvolle wijze zandsteenen versieringen blijken verwerkt te zijn, verricht zijn, zal dit gansche muurgedeelte in den middeleeuwenschen toestand worden gerestaureerd. Aan de Noordzijde is de hooge topgevel van het dwarsschip geheel en al van zijn cementhuid ontdaan en goeddeels ook gerestaureerd. Het is als een schilderstuk zoo kleurrijk en toch harmonieus schoon als deze slanke topgevel er thans uitziet. De veelkleurige steen in zijn bonte verscheidenheid van oranjerood, vermiljoen, paars, grijs en geeloker is toch niet té bont of té brutaal, maar evenwichtig in kleurengamma en onregelmatig voegverband. De lijnen zijn forsch en kloek en toch niet te zwaar, veelvoudig en toch niet te druk, sober en toch rijk, decoratief en suggestief, met weinig middelen zeer veel bereikt. Het spreekt, het jubelt, het schalt, maar het smeekt tegelijk. Het schept een sfeer, die men elders tevergeefs zoekt. Ja, dat is het geheim van de middeleeuwsche kunstenaars! Alle latere bouwwerken moeten het tegen hun scheppingen afleggen!

Men kan zich nu reeds voorstellen welk een schitterend aspect de romp zal bieden, als zij geheel bewerkt zal zijn als de Noordelijke dwarsgevel.

Tegelijk met deze werkzaamheden wordt thans de Centrale verwarming aangelegd.

Onder toezicht van den dagelijkschen opzichter den heer A. W. Seegers te Amsterdam, worden de timmerwerken uit-

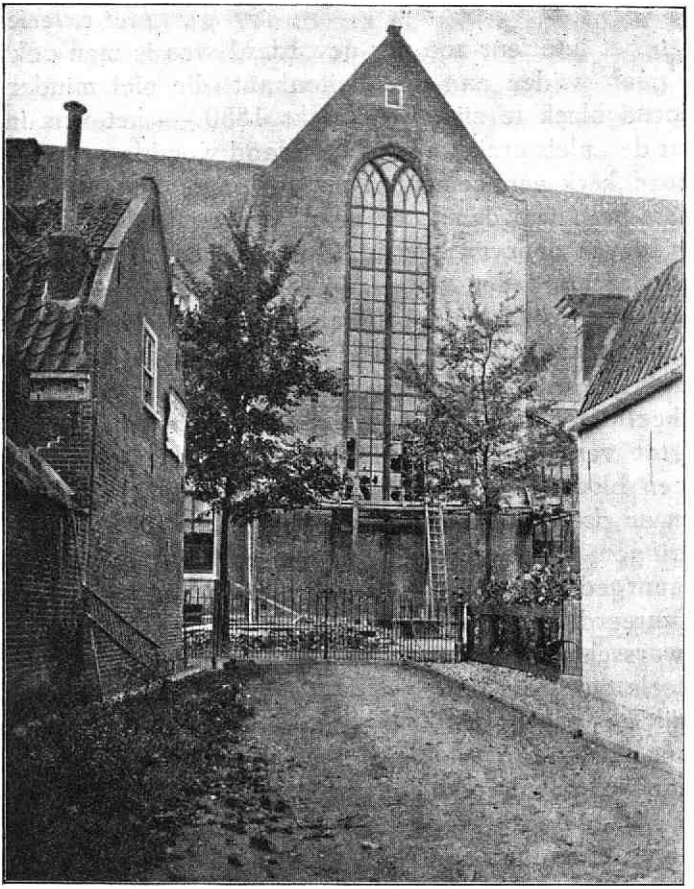

Herv. kerk Abcoude.
De Noordelijke dwarsgevel, thans geheel gerestaureerd.

gevoerd door den aannemer J. C. v. d. Vegt en het metselwerk door W. Burger, beiden alhier, terwijl het stucwerk is opgedragen aan de firma Westerhout te Utrecht.

Toekomstplannen.

De restauratiewerkzaamheden, welke hier besproken zijn, betreffen alleen nog maar het schip der kerk, het koor staat daar nog heelemaal buiten, daar is nog niets, absoluut niets aan gedaan. Trouwens dit is pas van latere orde, het schip was van directer en noodzakelijker belang. Ten aanzien nu van

dit laatste staat er nog heel wat op het programma: allereerst zullen de muurwanden, die onlangs bevrijd geworden zijn, van de oude witkalklaag, opnieuw bepleisterd worden. Nu niet met witkalk, doch met 'n crême-kleurige specie, die wel 'n eenigzins andere sfeer zal scheppen dan wat er opgezeten heeft.

Dit werk is intusschen gereed gekomen.

Het gewelf is eveneens bloot gekomen en zal nu met 'n dun laagje, in den toon van 't geheele interieur, bedekt worden; de geprofileerde eiken ribben zullen hun natuurlijke kleur behouden. De hardsteenen ronde zuilen met achtkantige voetstukken en bladkapiteelen — men vindt ze in bijna alle laat-Gothische Kerken van de lagere streken — zullen geheel in hun natuurlyke steenkleur teruggebracht worden.

Nu de verflagen van zwart en groen en de wansmakelijke marmerkleuring ervan weggekrabd zijn, blijkt eerst welke schoonheid in lijn en kleur deze pilaren bezitten

Zeer fraai van decoratie zijn de beide halfronde zuilen tegen den Westelijken wand. De roode baksteen en het grijs van de zandsteenen banden, vormen een schitterend contrast en toch 'n heerlijke eenheid.

Het derde groote plan voor het interieur is de vervanging der houten ramen door vensters van glas in lood met steenen traceeringen, zooals deze ook vóór de Reformatie geweest zijn. Voorloopig zullen de 3 ramen in den Zuidelijken zijbeuk op die wijze gerestaureerd worden.

Wat de buitenmuren betreft ligt het in de bedoeling geleidelijk het geheele gebouw te behandelen zooals de Noordelijke topgevel bewerkt is. De cementbedekking zal dus worden weggehakt, de steenen opnieuw geschuurd en de voegen weer opgehaald.

Bovendien moeten de steunbeeren nog worden gerepareerd — hiervoor zijn 'n partij groote middeleeuwsche steenen — moppen genaamd — aangekocht, afkomstig van oude huizen te Utrecht. Ook zullen dan tegelijk de hard- en zandsteenen drempels, randen en hoeken worden bijgewerkt.

Aan de vandalistische graftombe van de Familie de Leeuw — 'n wanstaltig product uit de 18e eeuw — behoeft niets anders gedaan te worden dan het radikaal af te breken en er

Grafkapel van Theodorus de Leeuw.
Naar een teekening van den Heer J. G. Th. Grevenstuk.

'n kapelletje voor in de plaats te zetten, overeenstemmende met de grootsche en verheven uitdrukking van 't geheele gebouw. Of dit nog ooit gebeuren zal?

Misschien mettertijd!? Het is al 'n gelukkig verschijnsel dat onze hedendaagsche kerkbesturen er andere en betere principen op na houden ten opzichte van Kerkelijke schoonheid, dan hune voorgangers in vorige eeuwen. En de Kerkvoogdij van Abcoude geeft het bewijs dat zij haar tijd verstaat. Deze omvangrijke restauratie, die haar, niettegenstaande de financieele hulp van het Rijk, veel zorgen baart, getuigt van moed en ondernemingszin, van liefde en eerbied voor de kostbare monumenten, die onze middeleeuwsche voorvaderen ons hebben nagelaten en waarvoor wij dezen immer dankbaar zullen blijven.

En zoo zullen de geslachten, die na ons komen, steeds met erkentelijkheid gewagen van het grandioze restauratiewerk, dat het Kerkbestuur van 1930—1932 heeft ter hand genomen en hopelijk zal mogen voltooien.

Abcoude, 27 Sept. 1931.